թեամբ պաշտպան են հանդիսանում հրէաների իրաւունքների։ Բայց Մոսկվայի կամ Ս. Պետերբուրգի հարուստ հայերից ոչ մին չը գտնվեցաւ որ այնքան աղնիւ լինէր ռուսերէն լեզուով թէ կուզ մի չաբաթաթերթ հիմնելու, որ լինէր հայոց օրգան, ինչպէս մենք շատ անգամ առաջարկեցինք։ Մենք Անանովի կամ Սանասարովի պէս միլիոններ չունենք, բայց միգանից, Թիֆլիսի հայ խմբագիրներից ամեն մէկը հազարներ է զոհում իր հրատարակութեան տարեկան դէֆիցիտը ծածկելու համար, իսկ մի Անանով, մի Սանասարով, որոնք միլիոներ ունեն, մինթէ նոյնը չեն կարող անել, մանաւանդ որ մի փոքր չաբաթաթերթ շատ ծախս էլ չի պահանջի։ Այդ տեսակ չաբաթաթերթ անվարձ թղթակիցներ կունենայ ամեն կողմից, մենք մեր կողմից խոստանում ենք այնքան թղթակցութիւններ ուղարկել, որ հազիւ թէ կը տեղաւորվեն չաբաթաթերթի մէջ։ Ամօթ հարուստ հայերին, եթէ այդ տեսակ գործ չը կատարեն։

—

Ռուս լրագիրները հաղորդում են որ Նէժին քաղաքում պատահել է այս օրերս հրէաների մի սարսափելի ջարդ։ Հրէաների բոլոր խանութները և տները ոչնչացրած են, նրանց ապրանքները ջուրն են նետած։ Անկարգութիւնը դադարեցրած է զօրքերի միջամտութեամբ։

—

«С. Петерб. Вѣд.» լրագիրը հաղորդում է որ Ս. Պետերբուրգում դիտաւորութիւն կայ հիմնելու մի բիւրո անգրագէտ մարդկանց համար խնդիրքներ և նամակներ գրելու համար։

—

Մեզ պատմում են որ մի Թիֆլիսեցի ծննդկան կին դիմում է մի քահանայի հաղորդվելու համար։ Քահանան հարցնում է արդեօք խոստովանվել է կինը։ Սա պասասխանում է. «իմ խիղճս աւելի հանգիստ է չը խոստովանված սուրբ հաղորդութիւնն ընդունել, քան թէ չոքել այժմեան մեր քահանաների առջև, որոնք հասարակ մահկանացուներից էլ աւելի անբարոյական են. իմ խիղճս չի ների ինձ այդ տեսակ հովիւներին իմ մեղքերս խոստովանել. առաջ ինքներդ դրստվեցէք, յետոյ մեզ խոստովանեցրէք։» Այդ լսելով քահանան մերժում է հաղորդութիւն տալ ճշմարտախօս կնոջը։

—

ՇԱՄԱԽՈՒՑ մեզ գրում են։ «Կառավարութեան թոյլտուութեամբ 1880 թվի սեպտեմբեր ամսից բացված են Շամախու քաղաքային ուսումնարանում մանկավարժական կուրսերը, որտեղ պիտի պատրաստվեն գիւղական կամ ծխական դպրոցների դաստիարակիչներ։ Այդտեղ ընդունվում են թէ քաղաքային դպրոցի վերին, այսինքն երրորդ դասատնում աւարտողները և թէ նրանք, որոնք կարողանում են հարցաքննութիւն տալ։ Այս տարի այդ մանկավարժական կուրսերում աւարտեցին իրանց ուսման ընթացքը 6 աշակերտներ, որոնցից հինգը հայեր են և մի ռուս։ Սրանցից միայն երեքը, որոնց թւում և ռուս ուսումնաւարտը, նիւթական միջոցներ ունեն, որ կարողանան մտնել ուսուցչական ինստիտուտը, իսկ մնացած երեքը, ինչքան էլ ուզենային շարունակել իրանց մանկավարժական կըրթութիւնը, անկարող են, կատարելապէս չքաւոր լինելով։ Վատ չէր լինի եթէ մեր գրամատէրերը նիւթապէս օգնէին նրանց իրանց նպատակին հասնելու համար։» Ո՞ւր է մի հայոց բարեգործական ընկերութիւն։

—

Մեզ գրում են ԿՈՒԼՊԻՑ հետեւեալը։ «Ձեր լրագրի № 107 մէջ կարդացի Իգդիրից գրած նամակը աղահանութեան մասին, որի մէջ նամակագիրը առաջարկում է 16 հարցեր, որոնց ես ժամանակով գուցէ կը պատասխանեմ մանրամասնաբար։

—

«Новости» լրագիրը հաղորդում է որ կառավարութիւնը դիտաւորութիւն ունի մտցնել Լեհաստանում տեղական լեզուով դասաւանդութիւնը տարրական դպրոցներում, ընդարձակել լեհական լեզուի, գրականութեան և պատմութեան մատակարարութիւնը միջնակարգ դպրոցներում և ընդարձակել Լեհաստանի մամուլի ազատութեան իրաւունքը։ Վարշավայի գեներալ-նահանգապետի Ալեքսինսկու Ս. Պետերբուրգ գալը, ասում են, կապ ունի այդ մտադրված ռէֆորմաների իրագործման հետ։

—

Ռուսաց ամբողջ ազատամիտ մամուլը, առանց քննելու «Գոլոս» լրագրի դադարման հիմնական պատճառները, խոր ցաւակցութիւն է յայտնում նոյն իսկ այդ լրագրի վեց ամսեայ դադարման առիթով։ «Русскій Курьеръ» նուիրել է այդ հարցին մի առաջնորդող յօդուած, որի մէջ, ինչպէս և «Порядокъ», «Страна», «Московскій Телеграфъ» և ուրիշներ, ցանկութիւն է յայտնում որ վերջապէս լրագրութիւնը ազատվի ադմինիստրացիայի կամայականութենից և ենթարկվի դատաստանական իրաւասութեանը։

—

Վիէննայի «Journal d'Orient» լրագիրը արդէն սկսել է տպել յօդուածներ հայերի մասին։ Այդ յօդուածներից մինը «Մասիս» լրագիրը արտատպել էր իր յուլիսի 30-ի համարում։ Մեզ խնդրում են յայտնել որ յիշեալ լրագրին գրվել ցանկացողները թէ մի ամբողջ տարով, թէ վեց ամսով, կարող են փոքրը (8 ռուբլ կամ 4 ռուբլ) իրանց հասցէի հետ միասին ուղարկել կամ «Մշակի» խմբագրութիւնը, կամ ուղղակի Վիէննա, բայց ոչ թէ անմիջապէս «Journal d'Orient» լրագրի խմբագրութեանը, այլ հետեւեալ հասցէով, Wien (Австрія) M. H. Hovhannessian, pour remettre au «Journal d'Orient»։ Փոքի հետ, թէ մեզ, թէ Վիէննա, բաժանորդը անպատճառ պէտք է ուղարկէ և իր հասցէն։

—

«С. Петерб. Вѣдомости» լրագրի № 177 մէջ տպվեցաւ մի բանասիրական «Археологическій съѣздъ въ Тифлисѣ» վերնագրով։ Գրողը իրան ցոյց է տալիս լեզուագիտութեան և հնագիտութեան մէջ հմուտ անձն, բայց զարմանալի է որ այդ յօդուածի և «Голосъ» լրագրի № 144 թղթակցութեան մէջ Էմինի դէմ, որ մենք արտատպեցինք «Մշակի» մէջ, մեծ նմանութիւն ենք գտնում ոճի, գրելու ձևի վերաբերութեամբ։ Նոյն հայհոյանք, նոյն կոպիտ վարմունք Էմինի դէմ։ Գուցէ Էմինը մեծ սխալներ էլ անում է իր գրուածքի մէջ Մովսէս Խորենացու վերաբերութեամբ, բայց մենք դարձեալ չենք հասկանում ինչ նպատակ պէտք է ունենայ մարդը այդ աստիճան հայհոյական ոճով գրելու, խօսելով ծանր, լեզուագիտական, պատմական և հնագիտական հարցերի մասին։ Կարելի էր քննադատել սառը և քաղաքավարի կերպով։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՖՐԱՆՍԻԱ

Բելգիական «Independance Belge» լրագրում կարդում ենք հետեւեալ դատողութիւնը։

Գամբէտտայի ճառը, որ նա ասեց Տուրի մէջ, ոչ ոքին չը բաւականացրեց։ Հանրապետականները դժգոհ են, մանաւանդ արմատական հանրապետականները։ Ոմանք ասում են թէ նա շատ քիչ է խօսել, ոմանք պնդում են թէ շատ երկար է խօսել։ Արմատական կուսակցութիւնը իր օրգաններում մեղադրում է Գամբէտտային, թէ նա ձգտում է դէպի դիկտատուրա։ Բայց, աւելացնում է լրագիրը, Գամբէտտան այնքան զգոյշ է, որ այդ տեսակ սխալ և վտանգաւոր ընթացք չի բռնի։

ՀԱՅՈՑ ԽՆԴԻՐ

„Донская Пчела“ լրագիրը տպել է հետեւեալ հեռագիրը։ „Բերլինից հեռագրում են Standart անգլիական լրագրին, թէ մինչև որ լորդ Դիւֆերին ճնշում է ներգործում Թիւրքաց կառավարութեան վրա Թիւրքաց Հայաստանի մէջ ռէֆորմներ մտցնելու վերաբերութեամբ, այդ ժամանակ պատմում են իբր թէ կոմս Լորիս-Մէլիքով գրել է մի նամակ Ներսէս պատրիարքին Կ. Պոլիս, որի մէջ նա համոզում է սրբազանին այլ ևս չը պահանջել ռէֆորմներ, որոնց իրագործելը կարող էր միայն Թիւրքիայի իշխանութեանը աւելի ոյժ տալ։ Կոմսը իբր թէ աւելացնում է իր նամակի վերջը, որ մօտ է այն ժամը, երբ հայերը բոլորովին ազատված կը լինեն օսմանեան լուծից։“ Այդ լուրից „Донская Пчела“ լրագիրը եզրափակում է, որ երևի եւրոպական պետութիւնները վճռել են ոչ թէ ռէֆորմներ պահանջել Թիւրքաց Հայաստանի համար, այլ վերականգնեցնել Թիւրքաց Հայաստանի կատարեալ քաղաքական անկախութիւնը։ Այդ միտքը ռուսաց լրագիրը յայտնում է իր № 57 մէջ (օգոստոսի 2-ին), իսկ մի քանի համարներից առաջ նոյն „Донская Пчела“ և ուրիշ ռուս մի քանի լրագիրներ տպել էին այն լուրը, թէ որովհետև մինչև այժմ Թիւրքիան պարտ է Ռուսաստանին պատերազմական ծախսերը (կոնտրիբուցիա) և այդ ծախսերը չէ վճարում, Ռուսաստանը դիտաւորութիւն ունի այդ ծախսերի հաշուում պահանջել Թիւրքաց Հայաստանը, և այդ երկիրը միացնել Անդրկովկասին։ Եթէ ուղիղ

նի, որը փարիզէն մօտ մի ժամուայ ճանապարհ է։ Հոյակապ եկեղեցին մտանք թէ չէ՝ պահապանը մեր առաջը ընկաւ և միայն գաղղիացուն յատկացեալ քաղաքավարութեամբ մեզ ցոյց տուեց ամեն բան երկար ու բարակ պատմութիւններ անելով ամեն մի թագաւորական դամբարանի, ամեն մի արքայազնի գերեզմանի առաջ. փոքրիկ խաչ մի, արքայական թագ մի, ժանգոտված պղնձէ ճրագակալ մի չը մնաց, որի հետ մեզ չը ծանօթացներ պերճախօս գաղղիացին. մէկ ժամէն աւելի պտտեցրեց մեզ նա եկեղեցու մէջ, բայց տակաւին Լեոնի անունը չարտասանեց։ Վերջապէս նա քաղաքավարութեամբ մեզ դլուխ տուաւ ասելով՝ որ մենք բոլորը տեսանք. «իսկ հայոց թագաւոր Լեոն Զ-ի գերեզմանը» հարցրի ես։ «Ախ, պարոնայք, ներեցէք, ես չը գիտէի, թէ դուք հայ էք, որովհետև միայն հայերը երբէմն գալով այստեղ հետաքրքրվում են տեսնել իրանց թագաւորի գերեզմանը», այս ասելով նա մեզ տարաւ դէպի եկեղեցու ձախ կողմի մի խորշ, որտեղ միայնակ գտնվում էր Լեոնի գերեզմանը։ Գերեզմանի վրա պարկած է Լեոն Զ-ի սպիտակ մարմարիոնէ մարդահասակ արձանը՝ թագը գլխին և գաւազանը ձեռքին։ Ինչպէս զարմացայ, երբ տեսայ, որ գերեզմանի արձանագիրը միայն գաղղերէն է, իսկ հայերէն մի բառ անգամ չը կայ։ 1393 թուականէն մինչև այսօր քանի քանի հայեր են եղել Փարիզ և գնացել այդ գերեզմանը տեսնելու, մինթէ և ոչ մէկի մտքովը չանցաւ մի փոքր քարէ կամ պղնձէ տախտակի վրա փորագրել տալ հայերէն բառերով մեր վերջին թագաւորի անունն ու մահուան թուականը և տեղաւորել տալ գերեզմանի վրա, մինթէ դրա համար էլ մեծ ծախս է պէտք. ո՜հ, որքան անհոգ ենք մենք, հայերս....

Դեռ Նիս եղած ժամանակս բաղդս ինձ յաջողեց ծանօթանալ մի պոլսեցի հայրենասէր և պատուարժան հայի հետ՝ պ. Ջունդ անունով, որը բաւականին գործած է ազգային գործոց մէջ և ամեն ազգօգուտ սկզբանց մէջ պարագլուխ է կանգնած, թէպէտ և շատերի նման փող փչել և թմբուկ զարնել չէ տուած։ Երբ մենք կը պատահէինք միասին, որ կը մնէր բաւական յաճախ, պարոնը միշտ կը խնդրէր ինձ պատմել մեր ազգային հերոսների վրա, որոնք հրաշակաւոր եղան վերջին ռուս-թիւրքական պատերազմի ժամանակ և երբ ես կը պատմէի կոմս Լորիս-Մելիքովի, Լազարեվի, Տէր-Ղուկասովի և Շելկովնիկովի արածները՝ կը տեսնէի թէ ինչպէս ծերունու աչքերը կը վառվռէին, թշերը կը կարմրէին ու, կարծես, մարդը կայտառ երիտասարդի մի կը վերափոխվէր։ Օր մի բարեբաղդաբար պատահեցի այս ծանօթիս Փարիզի փողոցների մէկուն մէջ, «դուք ինձ ծանօթացրիք ձեր երևելի և մեզ սիրելի գեներալների հետ. ասաւ նա ինձ ձեռքս առնելով, այժմ կուզեմ ես ձեզ անձամբ ծանօթացնել մեր երևելի փաշայի հետ, եթէ ընդդէմ ոչինչ չունէք»։ Պարոնի խօսքը Եւրոպային լաւ ծանօթ և մօտիկ ժամանակներս Եգիպտոսում մեծ դեր խաղացած հայազգի Ն. փաշայի համար էր, որուն տեսնելը ի վաղուց ինձ համար բաղձանք եղած էր, ուստի հասկանալի է թէ ինչ սիրով ես ընդունեցի այդ առաջարկութիւնը։ Փաշան մեզ ուրախութեամբ ընդունեց և չը նայելով ոչ իր տարիքին և ոչ բարձր աստիճանին մեծ սիրելութիւն ցոյց տուաւ (դա ինձ համար մէկ նոր բան էր, որովհետև յայտնի է թէ հայ աստիճանաւորը ինչ արհամարհանօք է վարվում իրենից ստորինի հետ)։ Առաջին վարկեանէն ես գրավվեցի փաշայէն, որովհետև ուշադրութեամբ ունդրելով նրա դէմքի գծագրութիւնը, ես նմանութիւն գտայ լուսահոգի Արզաս Արտեմիչ Տէր-Ղուկասովի հետ, իսկ այս վերջինս որքն չէր գրաւում միմիայն իր գեղեցիկ և իմաստալից աչքերով, մի կողմ թողնելով նրա առաքինի յատկութիւնները։ Մի քանի ընդհանուր հարցմունքներից յետոյ փաշան ցանկութիւն յայտնեց իմանալ ռուսաբնակ հայերի ներկայ տնտեսական, քաղաքական և մտաւորական դրութիւնը. ես մի քանի խօսքերով նկարագրեցի այդ դրութիւնը, ասելով՝ որ ռուսաց օրէնսդրութեան ու ներքին քաղաքականութեան առջև ոչ մի զանազանութիւն չը կայ բնիկ ռուսի և այլազգի հպատակների մէջ, ուրեմն վերջիններիս դիմաց արձակ համարձակ բաց են այն բոլոր ճանապարհները, որոնք տանում են դէպի լուսաւորութիւն և բարօրութիւն։ «Ես էլ այդպէս էի կարծում, որովհետև ռուսաց տէրութիւնը եւրոպական քաղաքակրթեալ և արդարադատ տէրութիւններէն մէկն է, այժմ ձեր խօսքերէն աւելի համոզվեցայ, ասաւ փաշան և ամենը առաջ քաշեց, բայց ասէք խնդրեմ, արդեօք ձեր հայերը փոքր ի շատէ հետաքրքրվում են իրանց թիւրքիաբնակ եղբարց դրութիւնով, թէ բոլորովին մոռացել են նրանց»։ Ես իսկոյն չը պատասխանեցի այս հարցին, այլ մի խոր հայեացք ձգեցի հարցնողի վրա, կուզէի իմանալ այդ իսկ նրա ցանկութիւնն է, թէ միայն ինձ, իբրև իր հիւր խօսակցութեամբ զբաղեցնելու համար է։ Փաշան անհանգիստ ելաւ. նա անհամբերութեամբ սպասում էր պատասխանիս։ «Թիւրքիաբնակ հայերի դրութիւնը այսօր մեզ համար օրական հարց է դարձել. մեր սեփական գիտոյքները այնքան մեր աչքով չեն գալի, որքան այդ տարապայմանների անելք դրութիւնը, սրա ապացոյց թող լինի այն ահագին օգնութիւնը, որ մենք արինք անցեալ տարուայ սովի ժամանակ (վայ իմ հոգուն, այստեղ փոքր ինչ չափիցն անցայ), բայց բացի նիւթականը մենք ուրիշ միջոց չունենք նրանց օգնելու և եթէ բոլորովին յուսակտուր չենք մի օր նրանց վիճակը բարւոքված տեսնելու, այդ էլ նրա համար է, որ մեր յոյսերը ձեզպիսի անձանց վրա է, փաշայ, ձեր անունը լաւ ծանօթ է Եւրոպային և եթէ կամենաք, կարող էք օգնել ձեր ազգին»։

Այժմ հերթն ինձ էր, ես էի սպասում նրա պատասխանին և լաւ նշմարեցի, թէ ինչպէս իմ վերջին խօսքերը դուրեկան չէին պարոնին, բայց նա հարկադրված էր մի բան ասել, ուստի ուսերը վերքաշեց ու փոքր ինչ ձայնը բարձրացնելով՝ ասաց. «ինչ անեն մեզպէսները, երբ մեր մէջ միաբանութիւն չը կայ, մինթէ Բերլինի աւագաժողովի ժամանակ ես չը տուի մեր նոց իմ ծրագիրը, *) որ չընդունեցին, որ իմ թողած, նրանք իրանցը ներկայացրին, որ անարժան համարեցին ինձնից խորհուրդ հարցնել, ես ինչ անեմ, ինչ մեղ ունեմ. վերեւին երկու հոգեորական ուղարկեցին աւագաժողովին, ինչ լինեցին նրանք, Սան-Ստէֆանոյի դաշնագրութեան 16-որդ յօդուածը 61-ի փոխել տուին, մեծ բան արին, չէ՞ բարեկամ»։

— Կատարելապէս իրաւունք ունէք դժգոհ լինելու, ձերդ գերազանցութիւն, մերոնք մեծ սխալ արին, բայց այդ սխալը ոչ թէ գիտութեամբ արին, այլ անդիտութեամբ և այժմ արդէն ուշ է դրա ուղղելը, սակայն մինթէ մնում է միայն ձեռները խաչել և նստել, մինթէ չը կայ մի հնար որ և իցէ կերպով նորէն հարցը առաջ բերել»։ «Դրա համար, պատասխանեց փաշան, պէտք է որ կրկին մի աւագաժողով լինի, առանց դրանց ոչինչ չի լինի»։ «Ի՞նչպէս, բացականչեցի ես զարմացմամբ, ուրեմն պէտք է սպասենք, որ Թիւրքը պատերազմ հրատարակէ մի տէրութեան հետ, կրկին աւագաժողով լինի

*) Արժէ, որ այդ ծրագրի հետ ծանօթանայ ընթերցողը. յոյս ունեմ որ մի օր նա լոյս կը տեսնի պատուական «Մշակի» էջերի մէջ։